

Wim Daniëls

BLITS!

De taal van
de jaren zestig

2015 THOMAS RAP

Inleiding

Bij de aanduiding ‘de jaren zestig’ denken de meeste mensen direct aan de jaren tussen 1960 en 1970. Niet bijvoorbeeld aan de negentiende-eeuwse periode 1860-1870 of aan een decennium uit een nog vroegere eeuw. De periode 1960-1970 ligt blijkbaar nog vers genoeg in het geheugen om haar te benoemen zonder eeuwaanduiding erbij. ‘De jaren zestig’ volstaat als het om de tijd tussen 1960 en 1970 gaat.

Ikzelf was zes jaar oud toen de jaren zestig begonnen. Ik had de kleuterschool achter de rug en startte – als late leerling, geboren op 11 oktober 1954 – in het schooljaar 1961/1962 in de eerste klas van de lagere school in mijn geboortedorp Aarle-Rixtel, Zuidoost-Brabant. Een jongensschool was het, met een juffrouw voor de klas, juffrouw Van Leuken. De meisjes zaten elders in het dorp op de lagere school, wat vreemd was, want de voorafgaande kleuterschool was gemengd geweest. Maar er bestond in de jaren zestig nog geregeld een vrij strikte scheiding tussen de seksen. Ik zou in 1967 zelfs nog op een mulo-school belanden

die alleen voor jongens bestemd was. Toch liep ik eind jaren zestig gearmd met een Aarle-Rixtels meisje – Marie-Louise genaamd – over de kermis in Aarle-Rixtel (zie foto hieronder), want jongensscholen maakten je natuurlijk niet afkeurig van meisjes. Integendeel.

De jaren zestig begonnen muzikaal met ‘Ramona’ van The Blue Diamonds en ‘Kom van dat dak af’ van Peter Koelewijn, een nummer dat eind 1959 al verschenen was, maar in 1960 een groot succes werd. 1960 was verder het jaar waarin we kennismaakten met de bypassoperatie en de autoslaaptrein en waarin we gingen begrijpen wat het woord ‘gasbel’ inhield, zonder te beseffen dan je bij dat woord op termijn ook aan ‘aardbevingsgevaar’ zou moeten denken.

Wim met Marie-Louise op de kermis in Aarle-Rixtel, 1969.

Tien jaar later, aan het einde van de jaren zestig, werden de eerste condoomautomaten aan de muren gehangen, kwamen er acties van een vrouwenbeweging met de welsprekende naam 'Dolle Mina', maakten we kennis met het fenomeen 'alarmschijf' en werd de btw ingevoerd.

In de tussentijd bloeiden de bloemen voor de flowerpowerbeweging, ontstonden diverse betaaldvoetbalclubs, waaronder Helmond Sport en AZ'67, kwamen The Beatles naar Nederland, was er de introductie van de skippybal, trouwde prinses Beatrix met Claus von Amsberg, waarde de Hongkonggriep rond, werden de meeste Limburgse mijnen gesloten, voltrok zich het softenondrama, vond de massale communistenmoord in Indonesië plaats, woedde de Zesdaagse Oorlog in het Midden-Oosten, werden in de Verenigde Staten president John F. Kennedy, presidentskandidaat Robert Kennedy en politiek leider en burgerrechtenactivist Martin Luther King vermoord, duurde de oorlog in Vietnam voort, hielp de Sovjet-Unie de Praagse Lente in TsjechoSlowakije om zeep, enzovoort, enzovoort.

In elk decennium gebeurt er veel en verandert er van alles, maar het besef daarvan ontstaat meestal pas achteraf, als het decennium voorbij is. Maar in de jaren zestig was dat niet zo. Al in 1964 stelde protestzanger Bob Dylan vast dat de tijden aan het veranderen waren. Hij zong erover in 'The Times They Are a-Changin'' en velen zongen het hem na.

De taal bracht alle veranderingen zo goed en zo kwaad als het ging in kaart door zich met nieuwe woorden te vermeerderen. Die woorden waren deels van eigen kweek, zoals 'wereldwinkel', of ze werden van buitenaf binnengehaald,

zoals ‘blits’, dat vanuit het Duits (*Blitz*) kwam. De taal werd honderden woorden rijker en hulde zich niet zelden ook in een heel ander spellingjasje, waardoor ‘sex’ bijvoorbeeld veranderde in ‘seks’, behalve dan in ‘sexappeal’ en ‘sexy’.

Dit boek toont de mooiste, meest bijzondere of meest spraakmakende woorden uit de jaren zestig. Dat zijn vooral woorden die in de jaren zestig echt nieuw waren, maar soms ook woorden die al iets langer bestonden, maar die pas doorbraken in de jaren zestig of die er in de jaren zestig een nieuwe betekenis bij kregen. Al te specialistische woorden, die slechts in vakkringen in gebruik kwamen, zijn niet in dit boek opgenomen. Dit boek bevat woorden die juist veelal breed bekend raakten of waarvan het althans de bedoeling was dat ze dat zouden gaan doen, zoals: dopingcontrole, ombudsman en softdrugs. Sommige woorden gingen echter slechts heel kort mee. Een voorbeeld daarvan is ‘rehwinkelen’, dat door professor Jan Pen in 1963 een nieuw woord werd genoemd, maar dat nooit ook maar enigszins in de buurt van een woordenboek is gekomen. Voor de betekenis van dat woord zie de ABC-lijst in dit boek. Achter die ABC-lijst zijn nog enkele korte hoofdstukken opgenomen, waarin onder andere slogans uit de jaren zestig staan (‘meer smaken hebben we niet’) en de vermeende verengelsing van het Nederlands besproken wordt.

Dit boek toont hoezeer een decennium kan leven en hoe de taal zijn beste beentje voorzet om het allemaal bij te benen. Daarbij mislukt weleens iets, maar in vergelijking met andere materialen kent de taal toch behoorlijk weinig restafval.

ABC

De woorden van
de jaren zestig

A

aaibaarheidsfactor * De mate waarin dieren gevoelens van genegenheid opwekken bij mensen, maar ook de mate waarin mensen genegenheid opwekken bij andere mensen. Rudy Kousbroek beschreef in zijn boek *De aaibaarheidsfactor*, uit 1969 (met een aaibaar omslag), de aaibaarheidsfactor van dieren, waarbij katten in zijn visie een optimale aaibaarheid hebben, terwijl de aaibaarheidsfactor van vogels bijvoorbeeld heel laag is. Al snel na het verschijnen van het boek werd het woord ‘aaibaarheidsfactor’ ook gebruikt voor de relatie mens-mens.

aardgasbaten * Begin jaren zestig begon de exploitatie van aardgas echt op gang te komen, in het bijzonder in Groningen. De opbrengst ervan voor de staat en de Nederlandse Aardolie Maatschappij (de NAM, toen altijd met puntjes tus-

sen de letters geschreven: N.A.M.) was groot en leidde tot het woord 'aardgasbaten'.

In het weekblad *De Nieuwe Linie* schreef iemand in december 1964 via een ingezonden brief dat de Nederlandse staat voorlopig wel op fluweel zat wat de aardgasbaten betrof. Maar, zo vroeg de briefschrijver zich af, geldt dat ook voor de verbruikers van gas, de Nederlandse burgers? Zo veel jaar later, anno nu, is het antwoord voor veel burgers uit Groningen 'nee'. En de schade die veroorzaakt is door aardbevingen als gevolg van de exploitatie van aardgas noopt de NAM en de Nederlandse regering tot het omdraaien van de uitdrukking: de kost gaat voor de baat uit. (Zie ook bij 'gasbel'.)

acceptgiro * De acceptgiro(kaart), in de jaren zestig vaak als 'accept-giro' geschreven, verdreef de kwitantie. Het Gemeente Energie Bedrijf in Amsterdam was een van de eerste bedrijven in Nederland die gebruikmaakten van acceptgiro's.

actionpainting * Abstract expressionistische schilderstijl waarbij de kunstenaar de verf door gooien, spuiten, spatten en druppelen (*dripping*) op het doek brengt. De term dook rond 1962 voor het eerst geregeld in Nederland op, mede dankzij Willem Sandberg (1897-1984), die als directeur van het Stedelijk Museum in Amsterdam een expositie organiseerde van het werk van de Schotse actionpainter Alan Davie (1920-2014). De term 'actionpainting' was al langer gangbaar in de Verenigde Staten en ook in sommige andere landen. De manier van werken van de Nederlandse schilder

Karel Appel (1921-2006) is ook vaak ‘actionpainting’ genoemd. Appel kreeg in 1968 voor het eerst een solotentoonstelling in het Stedelijk Museum.

ademproef * Blaastest waarmee bepaald kan worden hoeveel alcohol iemand heeft gedronken. ‘Ademproef’ was er als woord eerder dan ‘blaastest’, dat eind jaren zestig incidenteel ook al wel gebruikt werd.

afkicken * Van een drugsverslaving proberen af te komen. Drugs begonnen in de jaren zestig een probleem te worden. Eind jaren zestig waren er medische consultatiebureaus die naast afdelingen voor alcoholverslaafden ook drugsafdelingen opzetten om mensen te laten afkicken.

afwasautomaat * Een (af)wasmachine die wast, naspoelt, droogt en – zoals in sommige advertenties uit de jaren zestig stond – ‘poleert’. Met dat ‘poleren’ was ‘glanzen’ bedoeld.

In Gilze (Noord-Brabant) is er een museum met was- en strijkgereedschap (Dè Wascht en Strèkt). Met wasgereedschap zijn in dit geval vooral apparaten bedoeld voor het wasgoed en niet voor de afwas. Maar de oprichtster van het museum, Joke Timmermans, vertelt aan bezoekers vaak het verhaal waarom het zo lang geduurd heeft voordat er automatische wasapparaten kwamen, zowel voor de was als voor de afwas. Die hadden er al veel eerder kunnen zijn, aldus Joke, als er eerder ‘schuimremmende zeep’ was geweest. Maar die was er heel lange tijd nog niet en ja, inderdaad, wie zou het ontkennen, want wat kun je zonder schuimremmende zeep? Niets. Alles zou binnen de kortste keren on-

De meeste keukens in de jaren zestig hadden nog geen afwasautomaat.

der het schuim hebben gestaan. *Skip* was een voorbeeld van een schuimremmend zeepmerk, dat in de loop van de jaren vijftig op de markt kwam. Toen kreeg je ook de trommelwasmachine. Begin jaren zestig kwam daar dus de afwasautomaat bij.

alarmschijf * Het hoogstgenoteerde (pop)nummer in de Tipparade, dat daardoor veel op de radio gedraaid wordt en een week later dan steevast (hoog) in de Hitparade binnenkomt. De alarmschijf werd in het leven geroepen door Ra-

dio Veronica, in 1969. Het nummer 'Oh Well' (Part 1 & 2) van Fleetwood Mac was de eerste alarmschijf. Het fenomeen 'alarmschijf' bestaat nog steeds. Er is ook een alarmschijf-top-40 met daarin alarmschijven die het meest succesvol zijn geweest sinds de invoering van de alarmschijf. Op 1 staat (vooralsnog): 'Wake Me Up' van de Zweedse dj en muziekproducent Avicii, met zang van de Amerikaanse rapzanger Aloe Blacc.

allochtoon * *De allochtonen in Brabant* is de titel van een onderzoeksrapport uit 1959, waarin uit de doeken wordt gedaan vanuit welke andere provincies in Nederland tot dan toe mensen in Noord-Brabant waren komen wonen. Pas in de loop van de jaren zestig ging men het woord 'allochtoon' gebruiken voor mensen die vanuit het buitenland in Nederland kwamen wonen. In de tweede helft van de jaren zestig was er nog even een discussie over Surinamers. Of die wel 'allochtoon' mochten worden genoemd, zoals de toenmalige minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, Marga Klompé, had gedaan. Volgens het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden bezaten Surinamers de Nederlandse nationaliteit. Klompé vond evenwel dat Surinamers geen Nederlanders konden zijn of heten omdat ze een andere culturele achtergrond hadden. Overigens was op 3 april 1960 Humphrey Mijnals als eerste Surinamer gedebuteerd in het Nederlands voetbalelftal. Dat was onder bondscoach Elek Schwartz, een allochtoon uit Roemenië.

anabole steroïden * Een spierversterkend middel, dat geldt als doping.

angstgegner * Tegenstander (in de sport) van wie men al vaak heeft verloren, waardoor er een soort angstcomplex voor die tegenstander is ontstaan.

antiautoritair * Het woord kwam eind jaren zestig in gebruik in relatie tot het opvoeden van kinderen. Bij een anti-autoritaire opvoeding werden kinderen tot niets gedwongen. Wietske Blokker schreef in het *Historisch Nieuwsblad* (nummer 7 in 2000): ‘In 1969 halen ze de voorpagina’s: groepen jonge ouders – meest studenten en kunstenaars – die hun kinderen antiautoritair willen opvoeden. Vies en voos, egoïstisch en gemakzuchtig vinden de ouderen, en ook leeftijdgenoten, hen. Na 1975 hoor je nauwelijks meer iets over antiautoritaire opvoeding. En tegenwoordig wordt er alleen nog in negatieve zin aan gerefereerd.’

Aan het einde van de jaren zestig werden ook de eerste plannen gemaakt voor antiautoritaire crèches, die dan bij voorkeur gespeld werden als ‘kresjes’.

antirookmagiër * Een benaming die de later als provo zeer bekend geworden Robert Jasper Grootveld (1932-2009) in 1961 aan zichzelf gaf, omdat hij streed tegen de slechte invloed van sigaretten op de gezondheid en tegen ‘de verslaafde consument’ in algemene zin. Dat was wel opmerkelijk, omdat Grootveld een groot voorstander was van het roken van marihuana en ook handelde in marihuanaplantjes. Maar marihuana verruimde de geest, vond hij. Hij rookte daarnaast ook wel sigaretten, maar dan zonder die zelf te kopen. Hij vroeg ze aan anderen. Dat zag hij als sociaal werk. Hoe meer hij zelf op die manier rookte, hoe minder anderen dat konden doen.

Een van zijn acties als antirookmagiër was het plaatsen van een grote K (van Kanker) op reclameposters voor sigaretten. Hij kwam ook geregeld naar het Lieverdje, het beroemde beeld op het Spui in Amsterdam, voor een antirookhappening, waarbij hij een rokershoest nadeed door ‘uche-uche-uche’ te roepen, dat de omstanders dan moesten herhalen. Hij deed dat met opzet bij het Lieverdje omdat dat beeld gefinancierd was door een sigarettenfabrikant. Grootveld had voordien ook zijn eigen antirooktempel of K-tempel in de Korte Leidsedwardsstraat, waar hij antirookhappenings hield. Bij een van die happenings brak brand uit, waarna de tempel niet meer gebruikt kon worden.

In een interview zei Grootveld eens: ‘Ik ben indertijd in het Wilhelmina Gasthuis gaan werken voor een grietje dat me vreselijk intrigeerde. Eerst had ik geen schijn van kans, maar later ging het beter. Iedere keer echter als ik haar wilde versieren, stak ze een sigaret op. Dan werd het weer niks. Dat sigaretje kwam gewoon tussen ons in te staan. Ik maakte in het ziekenhuis ook regelmatig handstandjes op een stoel om de bloedsomloop te stimuleren. Die stoel is toen een keer in elkaar gezakt en ik kwam op mijn schedeldak terecht. Ik kon gelijk worden opgenomen in een zaaltje waar allemaal mannetjes in het gips lagen. Die mannetjes hadden maar één sport: stiekem roken als de zuster het niet zag. Als ze een beetje konden lopen, gingen ze naar het toilet om een rokertje op te steken en dan kwamen ze trots gniffelend terug met hun geheim: ik heb lekker gerookt. Toen ben ik voor het eerst mijn stem gaan verheffen: “Heren, de eerste Nederlandse sigarettenfirma heette Kerkhof! Dat geeft toch wel te denken, hè heren?” Sommige mannetjes schrokken zich halfdood. Het

beeld was toen compleet. Ik wist dat ik iets moest doen tegen de tabaksreclame om het geweldige rokersprobleem aan te pakken. Mijn besluit stond vast. Ik zag de reclamezuilen als de totempalen van onze westerse asfaltjungle. Ik als charlatan, als eenvoudige, ontoereikende exhibitionist zou het kleine kankerverwekkende rokertje gaan bestrijden.’ (Uit: *Damsterdamse extremisten* van Dick P.J. van Reeuwijk, 1965)

antitheater * Theatervorm die bewust de theaterwetten negeerde of parodieerde. Ook het absurde theater, zoals de toneelstukken van Eugène Ionesco, in de jaren zestig geregeld gespeeld, werd als antitheater gezien.

antwoordapparaat * Eind jaren vijftig dook het antwoordapparaat voor het eerst bij een enkel bedrijf op, waaronder de KNAC, de Koninklijke Nederlandse Automobiel Club. Begin jaren zestig gingen huisartsen en schouwburgers antwoordapparaten gebruiken. In 1967 stelde bisschop Zwartkuis van Haarlem publiekelijk de vraag of er in eenmanspastorieën geen antwoordapparaat moest komen voor noodgevallen. In de gewone huishoudens zou het nog flink wat jaren langer duren voordat er een antwoordapparaat kwam.

arthouse * Gespecialiseerd (bioscoop)theater, waar alleen films of toneelstukken van zogenoemde ‘hoge artistieke kwaliteit’ vertoond werden. Rotterdam kreeg in 1960 een arthouse: Kriterion, boven op het groothandelsgebouw, naast het Centraal Station. Men noemde het ook wel een ‘studententheater’ omdat het grotendeels door studenten gerund werd.

asbestkanker * Eind jaren zestig viel voor het eerst het woord 'asbestkanker'. Er was al veel eerder gewezen op de (mogelijke) schadelijke gevolgen van werken met asbest, maar eind jaren zestig toonde onderzoek onomstotelijk aan dat asbest de gezondheid ernstig kon aantasten. Jan Stumphius (1920-1983), een bedrijfsarts, onderzocht het gevaar van het gebruik van asbest als isolatiemateriaal bij scheepswerf De Schelde. In 1969 promoveerde hij op zijn onderzoek met het proefschrift *Asbest in een bedrijfsbevolking*.

atb * Automatische treinbeïnvloeding, een systeem dat onder andere automatisch ingrijpt als een trein boven de vastgestelde snelheid komt. De noodzaak voor het invoeren van het systeem werd in Nederland vooral gezien nadat er op 8 januari 1962 bij Harmelen twee treinen in dichte mist op elkaar botsten. Daarbij vielen 93 doden. Snelheidsoverschrijding zou er een rol bij hebben gespeeld. Het atb-systeem werd vanaf halverwege de jaren zestig stapsgewijs ingevoerd.

atriumwoning * Rond 1965 begonnen aannemers met de bouw van atriumwoningen, soms ook 'patiowoningen' genoemd. Maar volgens dagblad *De Tijd* (23 juli 1966) was er een verschil: 'Men neme een vierkant of rechthoekig terreintje en bouwe zijn huis in de vorm van een L of als een vierkant als een gevleugelde bungalow op de buitenste rooilijn. Wie alle vier rooilijnen bebouwt, krijgt een vierkant gat in het midden. Hij heeft een atrium-huis. Wie slechts twee of drie rooilijnen bebouwt, sluit de vierde lijn af met een muur. Hij heeft een patio-huis.'